

Bizonyosság a bizonytalanság értelméről (Röviden az imáról egy Milosz-vers kapcsán)

Czövek Ágnes

tanár, irodalomtörténész

Czesław Miłosz (1911–2004) pályáját végigköveti az Istenről való gondolkodás, az Istennel való disputa, akár prózai, akár lírai műveit nézzük. A harmadik lengyel alkotó, aki irodalmi Nobel-díjat kapott (1980), egyik kései versének az egyszerű *Ima (Modlitwa)* a címe. Ez ki is jelöli a szöveg értelmezési lehetőségeinek széles, de mégiscsak meglévő határai. Vizsgáljuk meg hát, hogy mennyiben ima¹ az *Ima!*

Az úgynevezett vallásos szövegek világa a szent–profán oppozíció mentén írható le. (Szent: ami örökkévaló, természetfölötti, a fizikai téren és időn túli; profán: ami időleges, nem természetfölötti, a fizikai térben és időben behatárolt.) Ehhez az oppozícióhoz való viszony hívja életre a vallásos szövegekben jelentkező kétféle tudattípust: az egyik tudattípus, az ún. elsődleges, figyelembe veszi a szent és profán oppozíciója körül körvonalazódó valóságot, mintegy abban létezik, míg a másik, az úgynevezett másodlagos tudattípus, megkerüli, vagy legalábbis igyekszik megkerülni ezt az oppozíciót, s a valóság leírásához más kategóriákat is keres. Ez utóbbi tudattípus a modern és posztmodern korban jelentkezik, az elsődleges mellé, sokszor elé állva.

Az imádság – *nagyon egyszerűen* megfogalmazva –, nem más, mint beszélgetés, párbeszéd a szenttel, az Istennel, én-te típusú kommunikációs mód a profán és a szent között. Azonban ez a kommunikáció sokkal összetettebb, mint először gondolnánk.

Az imádság mibenlétét három szinten vizsgáljuk meg. Az első a *nyelvi*. Az ima úgynevezett intenciókból épül fel: megszólítás, kérés, kérés indoklása, hálaadás, bűnvallás, dicsőítés, záróformula. A modernségben ezek egyike-másika elmarad(hat). Így van ez az *Imában* is: a megszólítás helyett másként veszi fel a kapcsolatot a beszélő a megszólítottal: „sikerül valamit kifejezmem, kimondanom vagy kidadognom, / ha nem az embereknek, legalább Neked,”, vagyis inkább kijelentést, kis túlzással szólva kinyilatkoztatást próbál tenni a lírai én, habár már a megszólalás maga is nehézkes. Másik intenció a kérés. A beszélő

¹ Az elemzés a szerző „*Bezörgetek a menny kapuin...*” *A vers, mint imádság a XIX–XX. század fordulójának és a XX. század első felének lengyel és orosz költészetében* című doktori értekezésének szempontjai alapján készült.

vissza a korábbi kéréseire (5–6. vsz.), amelyek – utólag látható – nem azt a célt érték el, amit a beszélő szeretett volna. A jelen kérései már mások (12–13. vsz.): a lírai én próbál a szenthez igazodni, a szent szándékainak megfelelni kéréseiben is. Ezt megerősítendő, hogy két kérés még intertextuálisan is megidéz két másikat, a keresztény hagyományból ismert imádságot (*Miatyánk* – „Bocsásd meg vétkeimet”, *Üdvözlégy* – „Légy velem a halálom óráján”). Más intenció nincs is ebben a 21. századi imában, de a beszélő múltba tekintésekor (3–9. vsz.) feltárulnak a közte és Isten közötti kommunikáció nehézségei, ellentmondásai: „ürömmel és mézzel etettél” (2. vsz.), „vezettél s védteél, / mintha (...) kiérdemelttem volna”, / „kéréseimet (...) teljesítetted”, „... ha (...) csodáért esedeztem, / hallgatott az ég s föld”, „... hitem miatt gyanús (...) voltam, / s csodáltam a hitetlenek naiv csökönységét”, „Ide-oda táncoltam fenséges színed előtt”. A 10. strófától visszatérünk a jelenbe, ahol ezek a harcok a tettek és szavak szintjén elcsitulnak, és átveszi a helyét a könyörgés.

A következő vizsgálódási szint a *kommunikáció* szintje. Az ima nem csak nyelvi kommunikáció, hanem bőven járulnak hozzá ún. nyelven kívüli kommunikációs elemek: ezek az imádsághoz kapcsolódó cselekvéssorok, testbeszéd (pl. térdeplés), tárgyak (pl. kereszt, rózsafüzér), hely (pl. templom), idő (pl. istentisztelet ideje).

A vizsgált műben a lírai én múltbeli és jelenkori imádságaihoz kapcsolódó testbeszéde között ellentét feszül. A múltban a beszélő, minden ellentmondás ellenére is, aktív, hiszen kér, esedezik, másokat szán, ide-oda táncol, belenéz, tehát keresi a kapcsolatot a szenttel. A jelenben azonban (aminek Isten az „okozója” – „rám zárod”): „sötétben fekszem”, mintegy megadja magát, illetve kiszolgáltatja magát, nemcsak Istennek, hanem önmagának is (10–11. vsz.).

Az imádság helye a másodlagos tudattípus számára nem releváns, ugyanis, amíg az elsődleges tudattípus számára léteznek „szent helyek”, ahol a szenttel találkozhat a profán, addig a másodlagos tudattípus számára bármi lehet szent, de ugyanúgy profán hely is.

Az elemzett versben az ima helye a múltban egyszerre meghatározhatatlan és nagyon is behatárolt, ami a múlt ellentmondásosságára hívja fel újra a figyelmet. Meghatározhatatlan a hely, hiszen a lírai én ide-oda táncol Isten előtt, próbál a szenthez igazodni, vagy éppen nem próbál, de azzal is tisztában van, hogy be van zárva az emberi létbe: a barakkok nyomorultjaihoz hasonlítja magát, akik legalább elsuttogott imáikban igyekeznek saját behatárolt létükön bizonyos értelemben túllépni.

Az idő dimenziójára rátérve először is meg kell különböztetnünk az ún. ki-tüntetett, szent időt, illetve a profán időt. Előbbi ciklikus, míg az utóbbi lineáris. A rítusok segítségével az ember a szokásos időtartamból átléphet a szent időbe,²

² Eliade, Mircea: *A szent és a profán. A vallási lényegről*. Budapest, 1999: 61

amely bizonyos szempontból az »örökkévalósággal« azonosítható.³ Mivel az imádság is a rítushoz tartozik, „időkapuként” funkcionálhat. Ám a modernségben éppen ez a szent idő teljességgel eltűnik, Miłosz lírai énje sem tud vele mit kezdeni, lásd a 9. versszakot. Az isteni szándék, az isteni terv, ami *van, volt és lesz* („örvénylő folyam”), megfejthetetlen marad örökre.

A lírai ének azonban fontosabbá válik saját jelene, amikor is az élet és halál határán van, ezért is fordul Istenhez könyörgésével. A profán idő átfordulhat szentbe, ha a lírai én ezt elhiszi, ám erről ő hallgat, s bizonytalanságban hagy minket is.

Tárgyak nem kapcsolódnak az imához, csak az egyik bővebben kibontott hasonlatban („két fenyőgallyból kötözött kereszt előtt...”) fölerősítve annak jelentését.

A kommunikáció szintjén maradva az ima leírható viszonybeszédként is, azaz, olyan beszédként, ami meghatározza az egymással beszélők viszonyát. Az imádságok esetén, az alteritás korában ez a viszony alá- és fölérendelt. A profán beszélő alá van rendelve a szentnek. A modern korban és utána ez a viszony nem egyértelmű. Miłosznál sem: „sikerül valamit kifejeztem, kimondanom vagy kidadognom, // ha nem az embereknek, legalább Neked.” A szent mintha egy szinten lenne a profánnal. A lírai én a megszólalás nehézségébe ütközve letesz arról, hogy sajátjával, a profánnal szóba álljon, és inkább a szenthez fordul. Érdekes ellentmondása ez a posztmodern kommunikációnak: úgy tűnik, mégiscsak könnyebb a szenttel beszélni, mint szót érteni a profánnal; mintha látszatra egy szintre kerülne a két beszédpartner. Valószínűleg ezt a látszatot egy másik dolog magyarázza: a hit. Erről hamarosan lesz szó.

Az ima beszédviszony is. Ennek kapcsán az vetődik fel, hogy ez a beszéd közvetlenül zajlik a szent és a profán között, vagy valamilyen közvetítő segítségével (pl. ha Szűz Máriához imádkozik valaki, nem közvetlenül Istenhez). A modernségben sokszor a közvetítők kerülnek a szent helyére, hogy a profán általuk jusson közelebb a szenthez. Miłosznál, bár a beszélő a szenthez fordul, tapasztalata nagyon is (poszt)modern. A lírai én közvetlenül beszél a szenthez, de minden megszólalása félreértések forrása lesz. Csodáért esedezik, és ezt nem hallgatja meg Isten, önző kéréseit azonban teljesíti; rájön, hogy Isten szándékai nem egyeznek az emberi szándékokkal. Akkor mégiscsak van végzet, eleve elrendelés? Implicit módon felteszi a lírai én a kérdést, de választ nem ad rá, mert már nem ez a lényeg számára.

A harmadik szintje az imáról való vizsgálódásainknak a *kognitív szint*, azaz, hogy milyen tudás nyerhető az imádságból.

Az ember arra törekszik, hogy a világban és önmagában található információk birtokába jusson. Ezt általában logikai vagy tapasztalati úton teszi, de na-

³ Eliade 1999: 62

gyon sok egyéb információ befogadásához érzelmeire és ösztöneire van szüksége. A vallást olyan információk halmazának tekinthetjük, melyeket érzelmeinkkel, illetve logikai úton nem tudunk felfogni.

Mire van szükség a vallás információhalmazának befogadásához? És milyen tudást ad nekünk a vallás? Mindkét kérdésre adandó válasz kulcsszava: a hit. A hit az érzelmeinkkel és értelmünkkel megtapasztalhatatlan dolgok létezéséről való *meggyőződés*, azaz tudás. Ez a tudás a szent–profán kettősség világában élő ember számára ugyanolyan, ha nem értékeesebb, mint az érzéki és a racionális tudás. A hit segít eligazodni a szent és a profán között; erre a tudásra van szükségünk az imádkozáshoz is. A szenthez ugyan közelíthetünk rációval, sőt még érzékszerveinkkel is, de az így nyert tudásunk deficites marad. A hit tudja *némileg* kiegészíteni ezt a tudást. Némileg, mert tudásunk csak a szent teljes megismerésével válik / válhatna igazi tudássá. Pál apostol erről így ír híres Szeretethimnuszában: „Mert töredékes az ismeretünk és töredékes a profétálásunk. Amikor pedig eljön a tökéletes, eltöröltetik a töredékes. (...) Mert most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről színre; most töredékes az ismeretem, akkor pedig úgy fogok ismerni, ahogyan engem is megismert az Isten.” (1 Kor. 13,9–12)

A profán tudása a szentéről a hit. De milyen tudása van a szentnek a profánról? Ha az Isten, mivel mindenható, mindent tud az emberről, a profánról, akkor miért kell Hozzá imádkozni? A vallás, a szenttel való kapcsolattartás szükséglet-kielégítési eljárás, akárcsak az evés vagy a tanulás. A szent–profán kettős világban élő, vagyis a vallásos ember számára azonban ez a szükséglet-kielégítési mód kitüntetett, nem egy eljárás a sok közül. A vallásos embernek a szent jelenti az életben maradáshoz szükséges erőforrást. A többi szükséglet-kielégítési mód csak másodlagos, a szenttől függő eljárás. Jézus is beszél erről: „Ne aggódjatok tehát, és ne mondjátok: Mit együnk? – vagy: Mit igyunk? – vagy: Mit öltünk magunkra? Mindezt a pogányok kérdezzétek; a ti mennyei Atyátok pedig tudja, hogy szükségetek van minderre. De keressétek először az ő országát és igazságát, és ezek is mind ráadásul megadatnak nektek.” (Mt. 6,31–33)

Isten mindenhatóságából az is logikusan következik, hogy neki, a Tökéletesnek nincs szüksége az emberre. Miért teremtette meg mégis a Földet és benne az embert? Miért hozta létre a szent a profánt? Emberi okoskodással azt válaszolhatjuk, hogy Istennek, minden tökéletessége ellenére szüksége van az emberre. A teremtéstörténetben ezt olvashatjuk: „És látta Isten, hogy minden, amit alkotott, *igen jó*.”⁴ (1 Móz. 1,31). Tulajdonképpen Isten is saját szükségletét elégítette ki akkor, amikor Földet és rá embert teremtett. Be kell látni ugyanis, hogy éppen úgy, mint a fény a sötétség nélkül, a szent sem létezhet a profán nélkül. Az önmagában levés lehetséges számára, de értelmetlen, mert akkor nem

⁴ Kiemelés tőlem – Cz. Á.

tudna saját létezéséről. A szent a belőle származó dolgokból ismeri meg önmagát, vagyis Isten a teremtményeiből ismer Önmagára, általuk válik Istenné.

Ha ezek után visszakanyarodunk az imához, az imában lévő tudás milyenségének problémájához, kijelenthetjük, hogy Isten is szerez tudást az imából, nem csak a hívő erősödhet meg hitében. Ez a tudás nem az imádkozó vágyainak, bűneinek stb. megismerését jelenti, hiszen ezekkel Isten tökéletesen tisztában van, hanem az Önmagára ismerést, hogy tudniillik mindenható, kegyelmes, jószágos, tud segíteni, dicsőséges stb. Istennek ez a tudása tartja egyensúlyban a szent és a profán viszonyát.

Mihosz költeményében a lírai én tudása, azaz hite, el-elbizonytalanodott, nem sziklaszilárd: „Szégyellem, de hiszem”, vagy az egész 8. strófa: „Ide-oda táncoltam fenséges színed előtt: a vallást néha az olyan / ingatag emberek mentességének tartottam, amilyen magam is voltam.” De ugyanígy a hit titkainak kutatása is csak kételyeket szült benne (9. vsz). Ugyanakkor, teljesen logikusan, csodálja a hitetlenek állhatatosságát a hitetlenségben (7. vsz), hiszen ő erre a „macasságra” képtelen volt.

Azonban az ima jelenében változik némiképp a helyzet: „Rám zárod lassan mind az öt érzékszervemet,” „sötétben fekszem”, tehát az érzékszerveinkkel birtokba vehető tudás megszerzésének lehetősége megszűnik, a beszélő kiszolgáltatottnak érzi magát. Ebből a kiszolgáltatottságból a költészet menti meg, vagy mentette meg valamikor. A jelenben egyenesen Istenhez fordul, Tőle kér bizonyosságot legalább a saját dolgait illetően, hogy mindennek volt célja és értelme. Másra már nem is keresi a választ, mert további kérdések felvetése jelentőségét veszti. Egyrészt azért, mert közeleg a halál, egy teljesen más létállapot, ha úgy tetszik, másrészt az isteni tervet, szándékot úgysem lehet megérteni. Ezért mondja a lírai én, hogy az Isten szenvedése nem menti meg a világot a fájdalomtól. A szent és a profán nem tud egybeolvadni, nem tud egyesülni ebben a földi létben.

A szent tudása a költeményben egyrészt Isten önnön mindenhatóságára, úr voltára mutat: vezet, véd, kegyes, fenséges. Ugyanakkor, és ebben gyökerezik a hit tudását csupán a többi tudással egyenértékűnek tartó profán problémája, hogy nem érti: vannak esetek, amikor Isten hallgat, látszólag elzárkózik a kommunikációtól; és vannak esetek is, amikor szenved.

A beszélő ezt a nem értést, mint már fentebb is írtam, nem próbálja megmagyarázni, nem szenved már miatta, nem háborodik fel rajta. A vers végén fohászba kezd, amivel saját magát akarja igazolni, s fel akarja oldani benső konfliktusait. Imádsága így lesz fohász a bizonyosságért, hogy a bizonytalanságnak van értelme.

Ima

A kilencvenedik évem előtt, de még egyre reménykedve:
sikerül valamit kifejeznem, kimondanom vagy kidadognom,

ha nem az embereknek, legalább Neked,
ki életemben örömmel s mézzel etettél.

Szégyllem, de hiszem: úgy vezettél s védteél,
mintha mindezt kiérdemeltem volna tőled.

A barakkok nyomorultjaihoz vagyok hasonló, kik éjszakánként
két fenyőgallyból kötözött kereszt előtt suttogták el az imáikat.

Önző kéréseimet is kegyesen teljesítetted,
hogy lássam, mily értelmetlenek voltak.

De ha másokat szánva csodáért esedeztem,
hallgatott az ég s föld, mint ahogy mindig.

Benned való hitem miatt gyanús erkölcsiségű valaki voltam,
s csodáltam a hitetlenek naiv csökönységét a hitetlenségben.

Ide-oda táncoltam fenséges színed előtt: a vallást néha az olyan
ingatag emberek mentségének tartottam, amilyen magam is voltam.

Már Chomski atya osztályának legkevésbé normális diákjaként
belenéztem az eleve elrendelés örvénylő folyamába.

Rám zárod lassan mind az öt érzékszervemet,
öreg ember vagyok, sötétben fekszem,

kiszolgáltatta annak a valaminek, ami egész életemben
gyötört, s magamat előzve futottam előle egyenesen a vershez.

Bocsásd meg vétkeimet, a valóságosakat s az annak látszókat szintén,
s ajándékozz meg a bizonyossággal: minden tettem a dicséretedre szolgált.

Légy velem a halálom óráján a szenvedéssel,
akkor is, ha az a világot nem óvja meg a fájdalomtól.

Fordította: Tózsér Árpád

Forrás: <http://kulter.hu/2018/06/czeslaw-milosz-versei/>